

Det försvunna planet

Den 8 april startade ett amerikanskt plan från flygbasen i Wiesbaden för övningsflygning. Den 9 april meddelades att detta plan saknades och att en stark amerikansk flygstyrka utsänts för att efterspana det i Östersjön. Den 11 april kommer från ryskt håll uppgiften att ett amerikanskt bombplan flugit in över ryskt område i närheten av Libau i det gamla Lettland, att detta plan öppnat eld mot ryska jaktplan och av dessa efter eldgivning tvungits att gå till havs. Den ryske utrikesministern Vysjinskij har, meddelas det samtidigt, protesterat mot överflygningen och betecknat denna som "ett brott mot den internationella rättens elementära bestämmelser som saknar motstycke". Den största sannolikhet talar för att det här är fråga om ett och samma plan; slutsatsen att det amerikanska planet nedskjutits av ryssarna ligger också utomordentligt nära. Ryssarna talar visserligen om ett bombplan av typen B 29, amerikanerna om ett övningsplan av typen B 24, men likheten mellan dessa båda typer av plan betygas.

Den första reflexionen inför denna episod — som kanske i framtiden kommer att te sig obetydlig, men också kan vara signalen till en svåröverskådlig skärpning av motsättningsarna — är att det ryska meddelandet om avvisandet av ett amerikanskt plan från ryskt område kommer först två dagar efter uppgiften om de amerikanska flygspaningarnas igångsättande. I varje stat utanför järnridån skulle en händelse som denna omedelbart ha publicerats. Varför har ryssarna hållit tyst? Har något inträffat som gör det omöjligt att dölja den flygstrid varom man talar? Ur vilken synpunkt anses det lämpligt att nu ge världen kän-

edom om vad som skett — eller påstås ha skett?

Den andra reflexionen gäller det underliga i det ryska meddelandet och den ryska protesten. Att ett amerikanskt plan skulle ha börjat eldgivning mot ryska flygstyrkor över ryskt område verkar otroligt. Vad skulle man ha velat vinna med detta? Enligt bestämda amerikanska uppgifter var planet obehäpnat, men även om det varit beväpnat ter sig ett dylikt anfall på ryska flygplan orimligt. Den ryska protestens formulering — med talet om ett internationellt rättsbrott utan motstycke — stärker känslan av det oerhörda i den ryska aktionen.

På ryska protester och deklamationer av denna typ tror numera ingen, sannolikt inte ens de femte kolonner i skilda länder som i dag genom en rad besoldade organ kommer att instämna i den ryska indignationen. Inför meddelanden av denna typ från Moskva känner man inte blott misstro; man är förvissad om deras oriktighet. Kommunister har — liksom nazisterna — förverkat alla anspråk på rätt att bli trodda.

Därmed är inte sagt att den ryska protestaktionen skulle innebära en provokation till konflikt. Det är mycket möjligt att underordnade myndigheter i detta byråkratstyrda land gjort sig skyldiga till ett lika enkelt som grovt misstag, och att den livvakt av lögner som utgör den ryska diplomatins främsta internationella tillgång nu sändes till undsättning. Det ohyggliga ligger däri att i en så spänd situation som den nuvarande dylika misstag och "olyckshändelser" måste anses farliga för freden. Alla skäl finns dock att tro att den amerikanska politiken skall trygga en fredlig avveckling även av denna kris.

Att vara sig själv

DEN AKTUELLA DEBATTEN

PRISMAS REDAKTÖR Erik Lindegren talar i senaste numret av tidskriften om "den aktuella politiska tvångssituationen som onekligen hindrar oss från att vara oss själva". Detta uttalande är kanske en aning ironiskt och inte ett adekvat uttryck för Lindegrens verkliga uppfattning; han har i andra sammanhang givit mera nyanserade deklamationer i samma fråga. Men det kan knappast bestridas att denna knappa karaktäristik av författarnas hållning till tiden är representativ för många. Och som sådan är den lika oroande som underlig. Vår tids problem — det är naturligtvis förhållandet öst—väst det gäller —

må vara speciellt påträngande; tydligt är dock att författarna, liksom alla andra människor, under alla tider stått inför tvånget, det inre tvånget, av svåra avgöranden i samhällsliga och andra "icke-litterära" ting. Hur skulle tiden vara beskaffad för att författarna — och varför inte också vi andra — kunde "vara sig själva"? Skall alla besvärliga politiska, sociala och religiösa problem vara avvecklade för att författarnas verkliga skall få lugn att skriva, skall utopin vara kommen till jorden för att litteraturen skall kunna trivas? Man må vara hur kritisk som helst mot uppfattningen att det är engagemanget i samhällets liv som bör eller ensamt kan ge dikten vingar — denna form av litterär egocentricitet är dock för stark. Författarna lever som vi andra på jorden och har intet privilegium på att klaga över detta arrangemang.

Denna klagan — en avglans av en isolationism som är bitter över att svenskarna inte är ensamma i världen — är inte tilltalande. I större delen av världen har författarna pressats till engagemang med en händelsernas och makt-språkens hårdhet som hos oss är okänd. I en stor del av världen måste de skriva på kommando eller inte skriva alls. Men i stället för medkänsla med dessa yrkesbröder och protester mot de statsstyrelser som gör författarna till tjänstemän i propagandan klagar man över att inte få "vara sig själv", över svårigheten att ta ståndpunkt till och med när det gäller välet mellan den åskådning som eftersträvar frihet för det andliga arbetet och den åskådning för vilken dressyren av andarna är en självfallen uppgift för staten.

Har då de svenska författarna, rent praktiskt sett, hindrats att vara sig själva, har de knäckts av de "yttre" proble-

men, de politiska problemen? Det är svårt att i vår utomordentligt rika litteratur finna belegg för den tanken. En rad av våra främsta författare har tagit klar ståndpunkt och fullföljer utan att hämmas härav sitt författarskap med den största framgång — jag åsyftar inte den yttre framgången. Andra tycks stå utanför den strid som med en förvrängning av ordets mening brukar betecknas som ideologisk och skapar, också de, betydande litterära verk. Det vore befängt att påstå att den svenska litteraturen av i dag är så fixerad på, så förhårad av den aktuella situationen att förmågan att skriva friska, personliga, djupborrande, särpräglade arbeten berövats den.

Vad Lindegren åsyftar — och det är den begränsningen i perspektivet som vrider hans tanke på sned — är tydligen främst den fåtaliga men aktiva grupp av författare som gjort just svårigheten att ta ståndpunkt till ett slags program. Dessa författare nöjer sig inte med att låta bli att ta ställning — vilket ingen missunnar dem —, utan talar oavbrutet om varför de inte kan ta ställning, varför man inte bör ta ställning; den egendomliga konsekvensen blir att dessa personer utan ståndpunkt är de politiskt mest verksamma av våra diktare. Nu förklaras detta delvis av att bakom det ivriga, det våldsamma förnekandet av varje ställningstagande ofta skymtar en viss ståndpunkt, en ståndpunkt under paraply. Ty från utdömandet av ställningstagandet kommer man över till ett utdömande av alla ståndpunkter; man säger, som Carl Laurin under första världskriget, att "alla har rätt" — eller snarare att "alla har orätt" —, och eftersom nästan alla svenskar anser att den ena parten i huvudsak, i de avgörande punkterna, har rätt, så ter sig denna skepsis som ett försvar för den andra parten, för kommunismen. Ja, den inte blott ter sig så, den formas ofta till ett klart försvar, ty liksom för att ge balans drar man främst fram, och överdriver till karikatyr, Västerfels och brister. Till saken

hör att den principiella "neutraliteten" ofta tycks anses dispenserade vederbörande från att skaffa sig de kunskaper i ämnet som för varje öppet engagerad skribent är oeftergivliga; till egenarten hos dessa samvetlösa ovan stridsvirket hör också att de med föraktfulla uttalanden om parternas propägor förenar en oblyghet i fråga om invektiv och förvrängningar som sällan eller aldrig möter hos de aktörer som kämpar utan ståndpunktsfrihetens mask.

Ett försvar för den totala neutraliteten ges i samma häfte av Prisma; det är en novell av Werner Aspenström:

Har ni hört talas om snöbollen i Pistoja? Det hände nån gång i början på 1300-talet, det där mörka tidevarvet, ni vet, innan boktryckarkonsten och ångväkten hade upfunnits. Två småpojkar lekte med snöbollar. En av dem råkade träffa sin kamrat i ögat. Han skickades då genast till den andra pojkens far för att be om ursäkt. Denne svarade att slag endast kunde sonas med slag och lät hugga handen av pojken, den hand han hade kastat bollen med. Fadern till pojken som hade mist handen måste förstås hämnas och kallade samman sina vänner och släktingar till ett krigsråd. Ja så började fiendskapen. Staden delades i två partier, de vita och de svarta. Från Pistoja spred sig striden till Florens, från Florens till Arezzo, Siena och större delen av Toscana. Snart var kejsaren, påven och hela härligheten indragna.

Den dialog som följer på denna berättelse är en ironi över tanken på ställningstagande. Moralen blir: de som tar ståndpunkt för öst eller väst, för demokrati eller diktatur, kommer för eftervärlden att te sig lika barnsliga som för våra blickar de folk som lät sig uppröras av snöbollen i Pistoja. "Vad gör det om hundra år", det är författarens lugnande synpunkt, om möjligt ännu mera trivial än den motivering för ståndpunktstagandet som han återger i travestierad form. Och dock är denna tanke — det slöaste försvaret för slöheten — ett av de mera anständiga argumenten för den uppfattning som visserligen går ut ifrån att vi måste träffa val varje timme på dagen, men att vi inte ens i våra sinnen, i det tysta, får sätta

vår egen relativt fria värld. Västerfels värld, före tyranniet i öster.

*

Regeln "att vara sig själv" kan, det har tillräckligt framhållits, ges en mängd skiftande tolkningar; om man utgår från att det är ett bättre, högre, sannare jag som skall realiseras, kan exempelvis grundsatsen begagnas som stöd för fascistisk eller kommunistisk diktatur och åsiktsdisciplin. På liknande sätt går det att begagna orden frihet och demokrati som hörnstenar i en åskådning som gör individen till ett redskap i statens hand. Men uppenbart är att tanken på självförverkligande — liksom begreppen frihet och demokrati — främst och huvudsakligen varit en paroll för humanistiska och liberala ideologer. Denna tanke har varit ett av de många fältropen mot statsförtryck, likriktning och auktoritetsvälde, ett uttryck för individualism och liberalism — med liberalism menas härvid inte en politisk rörelse, utan en allmän hållning, som numera kan anses gemensam för det stora flertalet demokrater.

På några rader kan inte denna hållning preciseras och än mindre motiveras. Den bygger på värdering av den enskildes fritt vunna övertygelse, av variationen och särprägen bland människorna. Den har klart för sig relativiteten i så allmänna satser som de nu nedskrivna; alldeles "fritt" kan ingen nå en övertygelse, ty vi påverkas ständigt av den gemenskap vi lever i, variationen kan drivas blott till en viss gräns, ty samverkan i samhället är nödvändig för alla. Men tendensen är klar, och de generella politiska konsekvenserna är i det väsentliga klara. I stället för att närmare utveckla denna tankegång hänvisar jag till den utmärkte framställningen i professor Alf Ross "Varför demokrati".

Framför allt är det klart att den statsreglementering som i folket vill se en samling så långt möjligt identiska varelser, människor med samma ideal, samma åsikter, samma vördnad för överheten, samma taktfasta

marsch på kommando — att den är oförenlig med tanken "att vara sig själv". Det minimum man kan begära av dem som säger sig tro på den tanken är därför klart ställningstagande mot statens tyranni och de tyrannstyrda staterna.

HERBERT TINGSTEN

(En föregående artikel: "Att vara sig själv, det idehistoriska perspektivet", var införd den 11 april.)